

Петар Николић*

Карловачка гимназија, Сремски Карловци

Богослужбене књиге Карловачке митрополије у XIX столећу¹

Abstract: У раду је изложен кратак преглед богослужбених књига које су употребљаване у Карловачкој митрополији у XIX столећу. Познато је да су прве богослужбене књиге стизале из Русије и Украјине, које су код нас превођене или прештамповане. Утврдили смо значајне изворе за истраживање литургијских књига, хронолошки приказујући део штампаних издања на простору Карловачке митрополије и шире. Као посебан сегмент, обрађена је проблематика њиховог прештампавања, а разлози су били како религиозне тако и политичке природе.

Key words: Карловачка митрополија, литургијске књиге, манастири, библиотеке архијереја, прештампавање богослужбених књига.

Увод

Увези са богослужбеним књигама XIX столећа у Карловачкој митрополији, настојаћемо у овом раду првенствено да објаснимо њихово порекло на нашим просторима, при том мислећи на места њиховог настанка, касније чувања, те значај које су имале у богослужењу и црквеном просвећивању српског народа под Аустро-Угарском политичком влашћу.

Да подсетимо, Карловачка митрополија била је црквена организација која је штитила интересе српског и осталих православних народа служећи се, између осталог, просветом као једном од најмоћнијих средстава за очување идентитета српског народа. То објашњава непрекидну тежњу црквених власти за постепеним оснивањем клирикалних (и других) школа, поготово у XIX столећу, чиме су истовремено широм отворена врата за улазак књига, првенствено богослужбених.

Чињеница да су оне у највећој мери набањане из Русије и Украјине, била је довољан разлог за константна подозрења монархијске власти и њихово настојање да под своју контролу ставе њихово издавање и набавку. Тиме су

* pnikoli7@gmail.com

¹ Рад је саставни део припреме за израду докторске тезе под руководством протојереја-ставрофора, проф. др Владимира Вукашиновића.

настојали да спрече оправослављивање српског народа, односно да га расправославе, поунијате. Међутим, у томе нису успели, управо захваљујући Цркви, њеној мисији и њеним богослужбеним књигама у којима је, мада унеколико измењеним, сачувано светоотачко предањско учење.

Питања која нам се на самом почетку намећу јесу: Који су извори за истраживање богослужбених књига? Колико је у временском раздобљу, које је предмет нашег истраживања, распрострањена била употреба штампаних богослужбених књига из XVIII столећа? Да ли су оне, квантитативно гледајући, задовољавале богослужбене потребе српских цркава? Које су литургијске књиге тада постојале у Карловачкој митрополији, где су штампане и са чијим благословом? Да ли су у XIX столећу књиге преписиване?

1. Извори за истраживање богослужбених књига

У Карловачкој митрополији циркулисале су све до тада познате свештене и црквене богослужбене књиге. Но, по свему судећи, привилегију да их поседују комплетно, за цео богослужбени годишњи круг, имале су оне веће, имућније парохије. Да у последњој деценији XIX столећа оскудевамо у литургијским књигама сазнајемо из два писма епископа бачког Германа Анђелића, упућеног из Новог Сада патријарху српском Прокопију Ивачковићу. У њима Анђелић моли благослов за штампање *Великој Зборника*, а касније и његове допуне, а који је због оскудице у богослужбеним књигама, саставио парох сомборски Димитрије Поповић.² Набавка Осмогласника, 12 Минеја, Триода, Пентикостара³ „превазилази снагу новчану многих обштина наших“,⁴ због високих издатака за њихову набавку, пише Анђелић. Патријарх је прегледао достављене рукописе и вратио их приређивачу, уз писмени архијерејски благослов.⁵

О несташици богослужбених књига сведочи нам и следећи податак. Анонимни аутор, потписан у часопису „Српски Сион“ инцијалом „М“, а поводом издавања Великог Типика Василија Николајевића пише да бољи манастири и већа места можда имају, у Русији штампан, Велики Типик, Минеје за 12 месеци у години, Триод и друге важније књиге, из којих свештеник може да види правило богослужења. Али, шта рећи за српске

² Писма епископа бачког Германа Анђелића српском архиепископу карловачком и митрополију Прокопију Ивачковићу, од 16. јуна/8. јула и 2/14. септембра 1877, Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, Митрополијско-патријаршијски архив (у даљем тексту АСАНУК МПА) М 262/1877, М 392/1877.

³ Из тих књига сомборски парох Јереј Димитрије Поповић саставио је Велики зборник у којем се налази све што се пева на богослужењима дневног, седмичног и годишњег круга. У Зборнику се, такође, налазе и Канони: Божићни, Акатисти седмице, Цветни и Ускршњи. Види: АСАНУК МПА, М 262/1877.

⁴ АСАНУК МПА, М 262/1877.

⁵ Писмо карловачкој митрополији Прокопија Ивачковића којим даје архијерејски благослов за штампање Великог зборника и његове допуне, АСАНУК МПА, М 262/1877.

парохијске цркве и свештенике по оним мањим и „сиромашнијим местима и селима, где се у многим црквама ретко што друго за певницом налази, осим такозваног 'општака' — и где о каквим минејима, а још мање о каквом типикју или правилу црквеном ни спомена нема.“⁶

О недостатку богослужбених књига индиректно нам говори забелешка у Извештају Карловачке богословије за школску 1891/2. годину. У њему пише да је библиотека тог богословског училишта тада имала свега 12 богослужбених књига: Николајевићев Чин благослова и освећења цркве и њених сасуда, Молитвослов, Свето Јеванђеље, Свето Јеванђеље и Апостол, Молитвеник, Требник, два Часослова, два примерка Службе преподобним оцима нашим равноапостолним Методију и Кирилу, Последовање малог освећења воде (на румунском, словенском и грчком језику) и Службеник (на румунском језику).⁷ Привремени ректор богословије Јован Вучковић пише у извештају да би сваки ученик требало да поседује сопствене примерке Светог Писма на словенском језику, Службеник и Требник, који се читају и преводе на часовима црквенословенског језика, егзегетике и литургике.⁸ Он сматра да ни један ђак не би требало да напусти школу а да са собом не понесе јерејски молитвеник. Тим пре јер, наглашава, многи касније на парохији немају неопходне богослужбене књиге. Тако, на пример, нису имали из чега да читају ни молитве пред Свето причешће.⁹ Из извештаја сазнајемо да је српским књижарама недостајало књига за богослужбену употребу, па су купована скупа дечка издања Службеника и Требника.¹⁰ У руским књижарама их је било, али је њихова испорука текла веома споро.¹¹

Таквом тешком стању допринели су и револуционарни догађаји 1848. године, када су многи храмови запаљени и тако остали без неопходних богослужбених сасуда и књига. Створена је нова прилика, да се српски литургијски простор „покрије“ руским и украјинским издањима. Мада у XIX столећу код нас постоје услови за њихово штампање, препрека су били високи трошкови и мали тираж. Изузетак, донекле, чине издавачки подухвати српских митрополита Стефана Стратимировића, Стефана

⁶ М., Велики типик или Устав црквени, у: *Српски Сион, недељни листи за црквено-просветне и аутономне йошреде Српске йравославне мийтройологије карловачке*, година II (Ур. Сергије Шакрак–Нинић и Сава Петровић) Нови Сад, 1892, 188.

⁷ *Трећи извештај о српском йравославном бојословском училишћу у Сремским Карловцима за школску йодину 1891/2*, Одељење старе и ретке књиге и лагата Библиотеке Матице српске (у даљем тексту ОСРКЛБМС) П II 15342, Нови Сад, 1892, 89 и 98.

⁸ *Четврти извештај о Православном српском бојословском училишћу у Сремским Карловцима за школску йодину 1892/3*, ОРБМС П II 15342, Нови Сад, 1893, 26.

⁹ *Н. г.*, 26–27.

¹⁰ *Н. г.*, 27.

¹¹ *Истио*.

Станковића и патријарха Јосифа Рајачића.¹² Током управљања Карловачком митрополијом, Стратимировић је набављао из Русије уџбенике за новоосноване клирикалне школе, чиме је „освежавао и ојачавао духовне везе са Русијом“¹³ али и богословска дела и богослужбене књиге,¹⁴ на шта у Монархији већ од раније нису благаклоно гледали.¹⁵

Готово из године у годину штампане су богослужбене књиге: Требник, Службеник, Апостол, Часослов, Псалтир, Акатисти, Страсна Јеванђеља, Тумачење Јеванђеља, Молитвослови, мањег или већег обима библијске историје.¹⁶ Од нарочите важности је настојање да се код нас изда целокупна словенска Библија. Штампана је у пет књига у Будиму 1804. године. Пет примерака Библије Стратимировић је касније испоручио у Србију.¹⁷

Јосиф Рајачић, као архимандрит манастира Гомирје, уредио је манастирску библиотеку и превео синодални *Катихизис* из 1774. године на простонародни говор, а по налогу свог горњокарловачког владике Мојсија Миоковића.¹⁸ У Карловцима је у априлу 1858. године, отворио „Митрополитско-гимназијалну типографију.“¹⁹ Мало касније, међутим, видећемо колики су Рајачићев труд и залагање били на спречавању прештампавања богослужбених књига.

Мада многи архијереји Српске Православне Цркве у XIX столећу директно не учествују у издавању богослужбених књига, њихов допринос је у томе што су их сачували од уништења у својим приватним библиотекама или поклањали већ раније формираним. Управо томе захваљујући, ми смо данас у могућности да стекнемо увид у њихово порекло и садржај.

Познато је да су део богослужбених књига, на пример, Патријаршијске библиотеке, Срби донели са собом из Пећке патријаршије. Делом су набављене, а делом поклоњене. Сви српски патријарси своје књиге су прилагали тој библиотеци. Руска синодална типографија такође јој је слава своја издања.²⁰

Формирање савремених црквених библиотека под Аустроугарском влашћу код Срба отпочело је још првих деценија XVIII столећа. Међу њима најстарија је управо

¹² *Извештај православној епископској будимској Георгија Зубковића, од 11/24. јуна 1915, администратору Карловачке митрополије Мирону Николићу*, АСАНУК МПА, М. 149/1915.

¹³ Слијепчевић, 1966, стр. 113.

¹⁴ *Н. г.*, стр. 116.

¹⁵ *Н. г.*, стр. 113.

¹⁶ *Н. г.*, стр. 116.

¹⁷ *Исцо.*

¹⁸ Рајачић, 2007, стр. 29.

¹⁹ Радонић, 1938, стр. 45.

²⁰ Даниловац, 1890, стр. 42.

Патријаршијска,²¹ настала 1706. у Сремским Карловцима.²² Знатно је обogaћена и унапређена заслугом митрополита Стефана Стратимировића, који јој је припојио своју личну библиотеку.²³ Патријаршијску библиотеку уредио је Никанор Грујић 1874. године.²⁴

Следствено томе, када је почело прештампавање богослужбених књига половином XIX столећа, о чему ће речи бити касније, по жељи високе владе у Аустроугарској, црквене књиге које су биле повучене из употребе, смештене су у постојеће или основане дијецезалне библиотеке. У њима су се чувале као књижевни споменици, да се не би обешчастиле, што Црква по свом учењу није допуштала.²⁵

Изузев Стратимировића, као власници најзначајнијих приватних библиотека код Срба помињу се: Горњокарловачки епископ Лукијан Мушицки²⁶ (1777–1837), митрополит карловачки Стеван Станковић²⁷ (1788–1841), па-крачки епископ Георгије Хранислав²⁸ (1775–1843) и епископ бачки Платон Атанацковић²⁹ (1788–1867).

Након упокојења неког од епископа, спровођен је попис личних ствари у које су спадале и библиотеке. У архиву САНУ у Сремским Карловцима сачуван је, на пример, инвентар³⁰ са 521 евидентираном књигом из библиотеке патријарха српског Самуила Маширевића (1803–1870), међу којима су: Историја источно-славенског богослужења и илирског књажевства код Славена Западне цркве (1847), Библија (Лајпциг, 1815), Морално богословље Josepha Starfa (1833), Рајићев Цвјетник 1802, Србски Сава, Никанора Грујића (Карловци, 1861), Јестествословије (1811), Црквене проповеди, Дечански споменици Серафима Ристића (Београд, 1844), Изјасненије срб. празничних евангелија (Беч, 1823), Светоковање благовести (1846), Обрана православија

²¹ Лазаревић, 1951, стр. 536.

²² Ова година доводи се у директну везу са годином смрти пећког патријарха Арснија III Црнојевића, који је дежећи пред турском осветом са собом понео неколико књига, међу којима су биле и: Амартолонсотија (спасење грешника), руски Типик, два српска Молитвеника, украјински Часловац и руски Акатист. Види: Лазаревић, 1951, стр. 536. Упореди: Руварац, 1919.

²³ Каталог личне Стратимировићеве библиотеке састављен је 1810. године и међу многим научним дисциплинама (што само говори о широкој ерудицији и митрополитивом образовању и интересовању) на првом месту се наводи *Бојословскаја класа*. Види: Лазаревић, 1951, стр. 541–542.

²⁴ Грујић, 1907, стр. 161.

²⁵ Руварац, 1890, бр. 103.

²⁶ Дурковић Јакшић, 1963, стр. 86.

²⁷ *Н. г.*, стр. 88.

²⁸ *Исѿо*.

²⁹ Дурковић Јакшић, 1963, стр. 91.

³⁰ *Inventurs kommission karlovitz, 19. februar, 1870 (Verzeichniss)*, АСАНУК, Н–АТ 31/85, 8/1872.

од Вукадиновића, Проба слова типографије карловачке, Православноје ученије (1784) и многе друге.

Инвентар књига сачињен је на немачком језику и након смрти епископа бачког Гедеона Петровића³¹ (1770–1832) и епископа вршачког Петра Јовановића Видака³² (1768–1818), на латинском језику.

Значајан извор за истраживање богослужбених књига одувек су биле и манастирске бидлиотеке. Међу фрушкогорским манастирима³³ издвајамо: Крушедол, Беочин, Хопово, Шишатовац, Кувеждин³⁴, Петковица³⁵, Гргетег³⁶.

У манастиру Крка сачувана су три преписа Литургије Јована Златоуста, од којих су два из XIX столећа (1808. и 1809).³⁷ Међу старим српским штампаним књигама налазе се сачувани: Цветник, 1802 (Крка, Крупа, Брибир), Библија, 1804 (Крка), Службеник, штампан у Београду 1838 (Бенковац), Минеј, 1841 (Шушци), Типик Св. Саве, 1866 (Крупа, Драговић).³⁸ У Дрнишу се налази Јеванђеље (Лавов, 1838) и Литургикон (Лавов 1868) с јасним унијатским ознакама.³⁹ Српска Црква, широм Карловачке митрополије, за потребе својих верника оснивала је бидлиотеке при црквеним општинама и српским школама.⁴⁰

Књиге неопходне за богослужења поседовале су и парохијске цркве. Мање и сиромашније, позајмљивале су их од већих и богатијих.⁴¹ Неке су заувек нестале у току ратова вођених на подручју Митрополије. На пример, у многим парохијским храмовима сачувани су до данас дванаестомесечни Минеји, који углавном потичу из XVIII столећа. У Саборној цркви у Сремским Карловцима чувају се штампана, са благословом Синода, московска издања месечних Минеја (1724), Октоих (1746), Пентикостар

³¹ *Инвентар књија епископа бачког Гедеона Петровића*, АСАНУК МПБ, 77/1832, 61/1833.

³² *Инвентар књија епископа вршачког Петра Јовановића Видака*, СИНОД, 1801–1829; 1850–1852.

³³ У осам фрушкогорских манастира данас се налази око 9.000 књига, а око 300 књига су из XVII, XVIII и XIX века. Највредније су две рукописне књиге из XVII века, које се чувају у манастиру Мала Ремета, где су и написане. Осам манастира уопште нема бидлиотеку. Види: Петровић, 2012, стр. 38–40.

³⁴ Дурковић Јакшић, 1963, стр. 64, Упореди: *Србска њчела*, Будим, 1833, стр. 49–50.

³⁵ Петровић, 1934, стр. 78–79.

³⁶ Бидлиотека манастира Гргетег била је крајем XIX и почетком XX века „водећа манастирска бидлиотека код Срба“. У њој су се, према сачуваних шест пописа из XIX столећа (1801–1896) налазиле вредне богослужбене рукописне књиге, међу којима је најстарији Панагирик из XVI столећа. О томе више у: Денић, 1988, стр. 215–242.

³⁷ Радека, 1971, стр. 215.

³⁸ *Н. г.*, 277.

³⁹ *Н. г.*, 233.

⁴⁰ Више о томе у: Дурковић Јакшић, 1963, стр. 66–80.

⁴¹ Дурковић Јакшић, 1963, стр. 64.

(1755), Типик (1733), Пролог (1746).⁴² По Срему су се могли наћи храмови без неопходних црквених одежди и сасуда, али ретко без богослужбених књига. Примећује се како полако ишчезавају *Србуље* а повећава број руских богослужбених књига.⁴³ Та појава је нарочито евидентирана почев од митрополита Вићентија Јовановића што је, уместо српскословенског, убрзало примену црквенословенског језика. Јовановић је изричито наредо да се, уместо Србуља, узимају московске књиге.⁴⁴

2. Рукописне и штампане литургијске књиге⁴⁵

У раду смо навели да су богослужбене књиге током XVIII и XIX stoleћа највише стизале из Русије⁴⁶ и Украјине. Штампане су и прештампаване у: Будиму, Бечу, Венецији, Москви, Кијеву, Салцбургу, Сарајеву, Београду... Број њихових издања свакако није мали, па их је готово немогуће све прикупити.⁴⁷ Сматрамо да ћемо подацима до којих смо дошли, бар приближно осветлити ту област и побудити пажњу заинтересованих за даљи истраживачки рад. У раду хронолошки наводимо издања најзначајнијих црквених богослужбених књига, међу којима и неколико манускрипта.

2.1. Требници (Молитвеници)

Из XIX stoleћа у Народној библиотеци Србије у Београду сачувана су четири манускрипта литургијске књиге *Требник*. Најстарији је из 1800. године⁴⁸, а потом следе из 1817⁴⁹ и 1846.⁵⁰ За један се само зна да је из XIX stoleћа.⁵¹ Писана су црквенословенским језиком.

⁴² Аутор се захваљује старешини Саборног храма Св. Николаја у Сремским Карловцима, протојереју-ставрофору Велизару Живановићу, који му је омогућио увид у библиотеку старих и ретких богослужбених књига.

⁴³ Смена свих богослужбених књига у Карловачкој митрополији (Србуљских рукописних и штампаних књига), догодила се од краја XVII до половине XVIII stoleћа. Упореди: Чурчић, 1988, стр. 43 и Вукашиновић, 2010а, стр. 191.

⁴⁴ Слијепчевић, 1966, стр. 143.

⁴⁵ Кратак преглед литургијских књига грчко-словенске Цркве објавио је, на основу Шафариковог чланка, проф. Јован Живановић, у *Гласу истиине*, у броју 13. и 14. за 1885. годину.

⁴⁶ Доба велике трговине књигама између Руса и Срба је XVIII век. Више о томе у: Вукашиновић, 2010б.

⁴⁷ Види: *Извештај православној епископа дудимској Георгија Зубковића, од 11/24. јуна 1915, администратору Карловачке митрополије Мирону Николићу*, АСАНУК МПА, М 149/1915.

⁴⁸ *Требник*, манускрипт на црквенословенском, Народна библиотека Србије (у даљем тексту НБС), ARH Rs 687, 1800.

⁴⁹ *Требник*, писар Давид Попович, манускрипт на црквенословенском, НБС, ARH Rs 106, 1817.

⁵⁰ *Требник*, манускрипт на црквенословенском, НБС ARH Rs 109, 1846.

⁵¹ *Требник*, манускрипт на црквенословенском, НБС ARH Rs 264, 18(?).

У Библиотеци Матице Српске налази се рукописни *Тредник*, такође из половине XIX столећа.⁵² Дајемо његов краћи опис. На прва четири листа наведена су имена: Христа, Богородице, Анђела, Светитеља и Отаца Православне Цркве, а завршавају именима Св. Симеона Мироточивог, Св. Саве, Арсенија, Симона. Следи апокрифни текст Легенда о 12 Великих Петака⁵³ и Стихира српским светитељима. На преосталом делу листа исписано је упутство шта треба предузети уколико се неко опече водом или ватром. Следе молитве: За освећење тамјана, Последовање молебана за болесног, Молитва Светих Седам Младића, Последовање усиновљења, Чин на њиви или винограду или повртњаку када их нападају црви и друге штеточине, Молепствије за болесне које узнемирују и муче нечисти дуси, Молитва захвалности за истеривање злог духа, Молитва онима који одлазе на пут, Молитва поводом поплава, Молитва против магијског деловања, Чин благослова овчијих стада, Молитва очишћења реке, Молитва за сваку потребу (...) и Молитва освећења нових свештеничких одежди.

Од штампаних *Тредника* хронолошки наводимо места и године њихових издања:

1. Тредник, 1812, Кијев.⁵⁴
2. Тредник, 1821, Будим.⁵⁵
3. Тредник, 1832, Москва.⁵⁶
4. Тредник, 1836, Београд.⁵⁷
5. Тредник, 1837, Цетиње.⁵⁸
6. Тредник, 1847, Москва.⁵⁹
7. Тредник, штампан пре 1848. године.⁶⁰

⁵² *Тредник*, купљен од Павла Ивића 1975, формата 187 x 116 мм, 122 листа, ОСРКЛБМС, РР II 108.

⁵³ *Сказание о двенадцати илїиїницах.*

⁵⁴ АСАНУК МПА М 95/1915.

⁵⁵ *Тредник*, штампан са благословом архиепископа карловачког и митрополита Стефана Стратимировића, БМС, Р19 Ср I 504. 1, упореди: НБС S I 674 и Новаковић, 1869, стр. 127.

⁵⁶ *Тредник*, Библиотека манастира Студеница (у даљем тексту БМСТ).

⁵⁷ *Тредник*, штампан с благословом архиепископа београдског и митрополита српског Петра, БМС Р19 Ср II 1211.1, види: Панковић, 1982, стр. 303.

⁵⁸ Новаковић, 1969, стр. 196. Исте године *Тредник* је штампан у Митрополији Цетињској, на црквенословенском језику са благословом архиепископа и владике црногорског и брдског Петра Петровића Његоша, БМС Р19 Ср II 894.1.

⁵⁹ *Аздучни сїисак боїослужбених књиїа које се уїоїредљваїу у Православним срїским храмовима*, који су саставили Димитрије Руварац и др Иринеј Ђирић, АСАНУК МПА М 95/1915.

⁶⁰ *Тредник*, БМС Р19 Ср I 15. 1. Место штампања непознато. Из потписа на последњем листу видимо да је *Тредник* припадао попу Урошу, 20 априла 1848. из села Чуруга.

8. Тредник⁶¹, 1855, Беч.⁶²
9. Тредник, 1858, Београд.⁶³
10. Допунски Тредник, 1869, приређен са благословом патријарха српског Самуила (Маширевића).⁶⁴
11. Тредник, 1871, Венеција.⁶⁵
12. Тредник, 1884, Москва.⁶⁶
13. Допунски Тредник, 1887, Нови Сад.⁶⁷
14. Тредник архимандрита Фирмилијана, 1890, Београд.
15. Тредник, 1891, Београд.⁶⁸
16. Тредник, 1892, Сарајево.⁶⁹
17. Тредник, 1897, Москва.⁷⁰
18. Допунски Тредник, 1898, Сарајево.⁷¹

2.2. Службеници⁷²

1. Службеник, 1825, Будим.⁷³

⁶¹ Тредник је био у власништву парохијске цркве у Медарима.

⁶² Тредник, БМС Р19 Ср II 377.1. Види: НБС S II 1301. Штампан је са благословом архиепископа Јосифа на српском језику. Ово издање наводи се и у поменутој табели богослужбених књига.

⁶³ Тредник, НБС S II 2106, БМС РТк Ср II 422. Штампан је на српском језику са благословом архиепископа београдског и митрополита српског Петра.

⁶⁴ *Дојолнишелниј Тредник*. Из разних црквених књига сакупио и издао Василије Николајевић, види: *Извештај православној епископској дијецезе њемишварске Георгија Лейића администратору Карловачке митрополије Мирону Николићу*, АСАНУК МПА М109/1915.

⁶⁵ Тредник, БМСТ.

⁶⁶ Тредник, БМСТ.

⁶⁷ Тредник, издат са благословом патријарха Германа, Библиотека Саборне цркве Св. Оца Николаја у Сремским Карловцима (у даљем тексту: БСЦСК).

⁶⁸ Тредник, БМСТ. Штампан је трудом и трошком јеромонаха Саве Грбовића, пострижника манастира Хиландара.

⁶⁹ Тредник, АСАНУК МПА М 95/1915.

⁷⁰ Тредник, Библиотека др Иринеја Ђирића и Стевана Ђирића, Епархија Бачка (у даљем тексту ИЂ. ЕБ.) 727.

⁷¹ Вукашиновић, 2014, стр. 115.

⁷² У „Богословском гласнику“, у неколико наставака о Службенику објављен је превод предавања професора Кијевске Духовне Академије Алексеја Атанасјевича Дмитријевског, 20. априла 1903. године. Овај рад изузетно је користан за упознавање са настанком и даљим историјским развојем богослужбених књига у Русији. Види: *Бојословски гласник, часопис за православној бојословску науку и црквени живои*, (ур. Иларион Зеремски) БМС 11772, књига V, 34–44, 118–127, 216–227, 1904. О неким богослужбеним књигама писано је у „Далматинском магазину“, за годину: 1836, 1837, 1839, 1863, 1864.

⁷³ *Службеник*, БМС, Ђирић II 1612. Штампан са благословом карловачког митрополита Стефана Стратимировића. Примерак је део поклон-библиотеке др Иринеја Ђирића и

2. Служедник, 1826, Будим.⁷⁴
3. Служедник, 1838, Београд.⁷⁵
4. Служедник, 1854, Беч.⁷⁶
5. Служедник, 1855, Москва.⁷⁷
6. Служедник, 1887, Москва.⁷⁸
7. Служедник, 1890, Москва.⁷⁹
8. Служедник, 1896, Москва.⁸⁰
9. Служедник, 1896, Салцбург.⁸¹

10. Служедник, 1898, штампан с благословом српско-православних архиепископа и митрополита: дабробосанског Николаја (Мандића), херцеговачко-захумског Серафима (Перовића) и зворничко-гузланског Григорија (Живковића) Сарајево.⁸²

Мада између 1826. и 1838. године нисмо пронашли ни један штампани примерак *Служедника*, ипак, велика је вероватноћа да је у Будиму било штампаних издања ове богослужбене књиге. На то указује једно писмо које је митрополит Стратимировић 1829. године упутио универзитетској штампарији у Будиму, захтевајући да му пошаљу коректуру пронађених грешака за штампану спремног Служедника. У писму се наводи 56 погрешно написаних речи на црквенословенском језику, уз које је дата и њихова исправка. Тај Служедник је могао дакле бити штампан те или наредне године.⁸³

Стевана Ђирића.

⁷⁴ Служедник, у: Новаковић, 1869, стр. 140.

⁷⁵ *Служедник*, Српска књига из легата Текелијанума (у даљем тексту РТк) БМС Ср III 239. Штампан са благословом архиепископа београдског и митрополита српског Петра. Примерак истог Служедника чува се у БСЦСК. Види: Новаковић, 1869, стр. 210 и Панковић, 1982, стр. 310.

⁷⁶ *Служедник*, БМС Р 19 Ср II 3681. Штампан са благословом архиепископа карловачког Јосифа Рајачића. Књига је из библиотеке др. Милоја Араничког.

⁷⁷ *Служедник*, БСЦСК.

⁷⁸ *Служедник*, БМСТ.

⁷⁹ *Служедник*, БМСТ.

⁸⁰ *Служедник*, БМС Р19 Рс II 2. Види табеларни преглед богослужбених књига у: АСАНУК МПА М 95/1915.

⁸¹ *Служедник*, АСАНУК МПА М 95/1915.

⁸² *Служедник*, БМС III 418739. Штампан с благословом српско-православних архиепископа и митрополита: дабробосанског Николаја (Мандића), херцеговачко-захумског Серафима (Перовића) и зворничко-гузланског Григорија (Живковића).

⁸³ *Писмо митрополији Стефана Стратимировића будимској универзитетској штампарији да му се пошаље коректура грешака у Служеднику*, АСАНУК МПБ, 16/I-II, 1829.

2.3. Архијерејски чиновници

Чиновник архијерејског служења, бар што се архива и библиотека тиче, велика је реткост. Најстарији који смо пронашли из XIX столећа налази се у Библиотеци Матице српске. Реч је о рукопису из 1808. године.⁸⁴ Међутим, његов садржај указује да је овде више реч о Зборнику последовања која су данас саставни део Великог Тредника. Овде га помињемо стога што је под називом Архијерејски чиновник тренутно заведен у матичиној Библиотеци.⁸⁵

Књига је исписана на црквенословенском језику, односно рускословенском црквеном ћирилицом, полуустав, на 40 листова величине 186 x 155 мм. На трећем листу налази се, у стојећој фигури, илустрација у боји Св. Архистратига Михаила. Доња и горња маргина украшене су флоралним елементима, на левој је нацртана Пресвета Богородица, којој благовести Анђео, док је у дну стране Свевидеће око. На једном од листова је у боји илустрација Пресвете Богородица са Христом у наручју. Овај евхологион садржи 12 чинопоследовања.

- Архијерејски чиновник, 1821. године (одломак, 25 листова).⁸⁶
- Архијерејски чиновник, почетак XIX столећа.⁸⁷
- Архијерејски чиновник, налази се евидентиран у попису књига библиотеке у Плашком, заведен под бројем 1543.⁸⁸

Занимљиво је да у Руварчевом и Иринејевом табеларном прегледу 25 богослужбених књига, које су се користиле у СПЦ, нема Архијерејског чиновника из XIX столећа. Два су из XVII (1677, 1687), два из XVIII (1760, 1798) и један XX столећа (1907). Сви су штампани у Москви.⁸⁹

⁸⁴ *Архијерејски чиновник*, препис Живка Пешића 1808. године, ОРБМС РР II 86.

⁸⁵ Напомињемо да је у Библиотеци Матице српске у Новом Саду у току детаљна обрада манускрипта XIX века. Тај драгоцен посао поверен је госпођи Александри Драпшин, информатору у одељењу старе и ретке књиге и легата, којој смо благодарни на уступљеним подацима пре њиховог званичног публикавања. Такође сазнајемо да ће у палеолошкој обради података у регистру Библиотеке бити измењен дотадашњи назив Архијерејски чиновник у Тредник.

⁸⁶ *Архијерејски чиновник*, НБС Рс 466.

⁸⁷ *Архијерејски чиновник*, НБС АРН Rs 100.

⁸⁸ *Инвентар књига које се налазе у књижници Српске Православне епархије јорњокарловачке у Плашком*, АСАНУК МПА 119/1918.

⁸⁹ АСАНУК МПА, М 95/1915.

2.4. Минеји⁹⁰

1. Минеј, општи, 1841, Београд.⁹¹
2. Минеј, општи, 1842, Москва.⁹²
3. Минеј (месечни) за септембар (манускрипт), 1851.⁹³
4. Минеј, општи, руски, 1852.⁹⁴
5. Минеј, општи, 1895, Кијев.⁹⁵
6. Минеј, празнични, 1896, Кијев.⁹⁶

2.5. Триоди

1. Триод Посни, 1844, Москва.⁹⁷
2. Триод, Цветни, 1847, Москва.⁹⁸
3. Триод Посни, 1855, Беч.⁹⁹
4. Триод, Беч 1855, Цветни.¹⁰⁰
5. Триод Цветни, 1882, Москва.¹⁰¹
6. Триод Посни, 1888, Москва.¹⁰²

2.6. Октоиси (Осмогласници)

1. Октоих, 1843, Константинопољ.¹⁰³

⁹⁰ Руски Минеји масовније се, са другим руским књигама, појављују у СПЦ од краја XVII столећа, а током прве половине XVIII столећа, сасвим су заменили србуљске Минеје на територији под јурисдикцијом Карловачких митрополита и архиепископа. Дакле, већ тада ретко који српски православни храм у Угарској није имао комплет од 12 Минеја. Види: Чурчић, 1988, стр. 43 и 45.

⁹¹ *Минеј Ойшѣи*, Новаковић, 1869, стр. 231. Примерак Минеја из 1841. године чува се у НБС.

⁹² *Минеј Ойшѣи*, издање у време руског цара Николаја Павловича, са благословом Светог правитељствујушчег Синода, БМС, Р19 Рс II 2/Пв 8.

⁹³ *Минеј за сейѣмбар*, регистрован у манастиру Врднику, а написао у манастиру Љубостињи игуман Симеон. Види: Косовац, 1910, стр. 171.

⁹⁴ *Минеј Ойшѣи*, БМС Р19Рс II 2/Пв8.

⁹⁵ *Минеј*, АСАНУК МПА, М 95/1915.

⁹⁶ *Исѣо*.

⁹⁷ *Исѣо*.

⁹⁸ *Исѣо*.

⁹⁹ *Исѣо*.

¹⁰⁰ *Исѣо*.

¹⁰¹ *Исѣо*.

¹⁰² *Исѣо*.

¹⁰³ *Окѣоих*, ОРБМС Р 19 Рс II 2/ Ру 2.

2. Октоих, 1849, Москва.¹⁰⁴
3. Октоих, 1855, Беч.¹⁰⁵
4. Октоих, 1858, Нови Сад.¹⁰⁶
5. Октоих, 1866, Нови Сад.¹⁰⁷
6. Октоих, 1889, Москва.¹⁰⁸
7. Октоих, 1892, превод с грчког, Сарајево.¹⁰⁹

2.7. Ирмологији

1. Ирмологиј, 1837.¹¹⁰
2. Ирмологиј, 1847, Москва.¹¹¹
3. Ирмологиј, 1869, Београд.¹¹²
4. Ирмологиј, 1890, Москва.¹¹³

2.8. Типици (Црквени Устави)

1. Типик, 1844, Москва.¹¹⁴
2. Типик, 1860, Београд.¹¹⁵
3. Типик Светог Саве, 1866, Београд.¹¹⁶
4. Типик, 1891, Сремски Карловци.¹¹⁷

¹⁰⁴ *Октоих*, Еп. бач. 0221/2.

¹⁰⁵ Октоих, АСАНУК МПА М 95/1915.

¹⁰⁶ *Октоих*, види: Новаковић, 1869, стр. 399.

¹⁰⁷ *Исїо*, 518.

¹⁰⁸ *Октоих*, БМС, Ђирић IV 160.

¹⁰⁹ *Ризница храма Св. айосїола Пеїра и Павла у Сремским Карловцима*.

¹¹⁰ *Срїске књије Библиоїеке Майїце срїске 1801–1867*, 2005, 1505.

¹¹¹ БСЦСК.

¹¹² Новаковић, 1869, стр. 192.

¹¹³ *Ирмолоїј*, АСАНУК МПА М 95/1915.

¹¹⁴ *Исїо*.

¹¹⁵ *Тийик*, издање са благословом митрополита Михаила, види: Новаковић, 1869, стр. 424.

¹¹⁶ *Тийик Светїої Саве*, написан за манастир Хиландар, прештампан у Београду, БМС Р19Ср III 361. Види: Новаковић, 1869, стр. 523.

¹¹⁷ *Велики Тийик*. По верним изворима допунио, посрдио и с благословом и дозволом Св. архијерејског Синода 17. октобра 1891 М.449/син. 19 саставио протојереј Василије Николајевић, парох иришки и члан архидијецезалне конзисторије. Типик је издање Стефана Ђ. Стратимировића и штампан је у Сремским Карловцима. Тим поводом објављен је текст у „Српском Сиону“ у коме пише да је Типик урађен „из најбољих извора, из најодабранијих књига богате руске књижевности, по нашем великом црквеном типичу прибрав, распоредио, протумачио и написао у једну књигу све што сачињава прави устав црквени“. У чланку се наводи да би требало да га има свака црква (па макар имала и велики црквенословенски типик), сваки свештеник, учитељ, појац, богослов. Види: *Срїски*

5. Типик, 1892, Нови Сад.¹¹⁸
6. Типик, 1896, Москва.¹¹⁹
7. Типик хиландарски, 1898, Београд.¹²⁰

2.9. Србљаци

- Србљак, 1861, Београд.¹²¹

3. Прештампавање богослужбених књига

Прештампавање литургијских књига у Карловачкој митрополији била је неминовност. Разлози су како религиозне тако и политичке природе. Аустроугарска власт од почетка XVIII столећа подуже је пратила и контролисала увоз руских штампаних богослужбених књига¹²² за потребе Српске цркве, сматрајући „да се по тим књигама моле Богу за руског цара.“¹²³ Систематски извештаји далматинских дискупа о православним на том простору Карловачке митрополије, довели су то тога да се канцелар гроф Саурау 1817. године заинтересовао које се све богослужбене књиге употребљавају у православним далматинским храмовима.¹²⁴

Конкретнији потез направљен је 18. децембра 1829. године, када је Саурау упутио писмо далматинском епископу Јосифу Рајачићу, затражи од њега да предложи мере дискретног уклањања руских богослужбених књига из далматинских цркава¹²⁵ „којих има много, и колико би књига требало прописати за богослужење од оних, које се штампају у Бечу и Пешти“.¹²⁶ У два месеца касније прослеђеном одговору, у фебруару 1830, Рајачић наводи да је то изводљиво само уколико би карловачки митрополит благословио

Сион, недељни листи за црквено-просветне и авиономне пошреде Српске православне митрополије карловачке, година II (Ур. Сергије Шакрак–Нинић и Сава Петровић), Нови Сад, 1892, стр. 642–643.

¹¹⁸ *Типик*, БМС АС III 7.

¹¹⁹ *Типик*, АСАНУК МПА М 95/1915.

¹²⁰ *Типик хиландарски*, по препису епископа Димитрија, БМС М IV 3877.

¹²¹ *Србљак*, БМС Р19Ср IV 32. Аутор Србљака је српски митрополит Михаило (Јовановић) са чијим благословом је штампан. Србљак, уз још два из XVIII столећа, римнички (1761) и венецијански (1765) помињу у свом табеларном прегледу Димитрије Руварац и Иринеј Ђирић. Види и: НБС S IV 139.

¹²² Све књиге које су из Русије легално увожене морале су да буду даље прослеђене Илирској дворској депутацији да их цензуришу и прегледају. Тамо су остајале прилично дуго, а познат је случај 24 године задржавања 24 примерка књига, предатих депутацији 1752. године. Вукашиновић, 2010б, стр. 276–277.

¹²³ Милаш, 1989, стр. 535.

¹²⁴ *Истио*.

¹²⁵ *Истио*.

¹²⁶ Слијепчевић, 1966, стр. 594, цитирано према: Влачић, 1934, стр. 166.

да се у једном фрушкогорском манастиру одштапају исте те књиге и оне испоклањају далматинским храмовима, будући да они нису у могућности да их купе.¹²⁷ Рајачић је, такође, упозорио канцелара да далматинско свештенство не би примило ни једну богослужбену књигу, уколико би је одштампали у неком неправославном месту.¹²⁸ Са овим епископовим одговором у Бечу нису били задовољни, те су га поново позвали да им назначи тачно „у којим се богослужбеним књигама садрже молитве за руски двор“¹²⁹ и колико би стајало изнова њихово штампање.¹³⁰ Одбразлажући канцелару, Рајачић је одговорио да је име руског цара наведено у свакој богослужбеној књизи и да би их по томе требало све прештампати. Међутим, сматра он, то је обиман и непотребан посао, с обзиром на то да у Далмацији не постоји свештеник коме би пало на памет да се моли за страног владара и у књизи замењује име руског цара именом аустријског владара. Рајачић је том приликом такође поднео и списак неопходних богослужбених књига за далматинске цркве. Крајњи исход преписке са Бечом био је напуштање бављења овом проблематиком, с тим да је епископу било забрањено да за далматинске храмове унапред набавља руске богослужбене књиге.¹³¹

Ипак, аустроугарски цар Франц I је 22. децембра 1830. године Рајачићу наредио, „да пази да се у Далмацију не уносе руске књиге“.¹³²

Касније је и нови гувернер Далмације, гроф Венцеслав Лилијенберг „велики римокатолички фанатик и верски нетолерантан“¹³³ тражио да се из црквене употребе повуку руске богослужбене књиге, јер се по њима, наводно, православни моле руском цару, а не аустријском, па их треба поново штампати у Бечу или Пешти. Рајачић то није желео јер је у томе видео покушај унијаћења, па је намерно изнео високу цену за штампање књига.¹³⁴

На много вишем и ширем нивоу разговарало се 1850. године. Наиме, реагујући на једну расправу о прештампавању Јеванђеља у Сарајеву, историчар и публициста Димитрије Руварац, у земунском листу „Ново време“, крајем 1890. и почетком 1891. године, осврнуо се на врло значајан скуп у Бечу, чији је циљ био да се комисија договори шта је неопходно учинити за спровођење акције прештампавања цркених књига, којима се у својим црквама служе припадници Источно-православне вероисповести, а набављају их из иностранства. Тај чин требало је да финансира аустријска

¹²⁷ Милаш, 1989, стр. 535.

¹²⁸ *Истио*.

¹²⁹ *Истио*.

¹³⁰ *Истио*.

¹³¹ Милаш, 1989, стр. 535–536.

¹³² Слијепчевић, 1966, стр. 594, цитирано према: Влачић, 1934, стр. 167.

¹³³ Слијепчевић, 1966, стр. 594, цитирано према: Стрика, 1930, стр. 60.

¹³⁴ Рајачић, 2007, стр. 33.

влада, а посао обави јефтиније у државној штампарији.¹³⁵ Сада већ на трону српског патријарха, Јосиф Рајачић одредио је да у тој комисији буду: кувездински архимандрит Никанор Грујић¹³⁶, архимандрит Светогеогијевог манастира у Темишвару Стефан Михајловић, из буковинске дијецезе парох чаковски Самуил Андријевић и Григорије Пантасија, протођакон епископа Трансилваније. Том приликом Никанор Грујић је у Беч донео по егземплар сваке литургијске књиге¹³⁷, штампане на словенском језику, а које се употребљавају у Источно-православним црквама.¹³⁸

На првој седници, одржаној 13/25. октобра 1850. године, позвани су „земаљски заповедници Угарске, Ердеља, Буковине, Тамишког баната и српске војводовине, Хрватске и Далмације“ да поднесу спискове колико им је за цркве, по врсти и броју, неопходно богослужбених књига, а патријарх Рајачић и епископ темишварски¹³⁹ такође да доставе списак свих црквених књига и изјасне „какве би се могле и требале у њима измене учинити, које одговарају учењу источно-православне цркве“.¹⁴⁰ Рајачић је у писменом обраћању Бечу експлицитно нагласио да се у прештампавању не дозвољава никаква измена изузев да се на првом листу хартије, уместо имена владара државе у чије време је богослужбена књига штампана, замени именом „свемилостивог нашег цара и великог војводе“.¹⁴¹

Документи са овог саветовања, који су Руварцу били доступни, наводе и црквене књиге које су до тада штампане у Будиму: Службеник, Требник,¹⁴² Часослов, Псалтир на словенском језику. Штампане су још у време Царице Марије Терезије, у Курцбековој штампарији, која је касније постала својина будимског свеучилишта. У њој су, такође, штампане на румунском језику: Часослов, Псалтир, Велики Октоих, Триод, Велики Часослов, Ирмологиј, Мали Октоих и Типик. У свим тим штампаним „будимским“ књигама нигде се не спомиње страни владар, већ само аустријски. Осим тога, књиге су биле скупе и у малом тиражу.¹⁴³ На овом бечком скупу Самуил

¹³⁵ Руварац, 1890, бр. 101.

¹³⁶ Грујић, 1907, стр. 65 и 69.

¹³⁷ *Извештај кувездинског архимандријаша Никанора Грујића патријарху Јосифу Рајачићу*, АСАНУК МПА 984/1851.

¹³⁸ *Истио*.

¹³⁹ Мисли се на епископа Пантелејмона Живковића који је био епископ темишварски од 1839–1851. године.

¹⁴⁰ Руварац, 1890–1891.

¹⁴¹ *Истио*.

¹⁴² Иначе, овај штампани будимски *Требник*, према наводима пароха Андрејевића, садржао је грешке и није био за богослужбену употребу.

¹⁴³ Руварац, 1890, бр. 102.

Андријевић је предложио да све цркве добију нове богослужбене књиге, а старе постепено уклоне.¹⁴⁴

У даљем развоју догађаја Српска црква у Карловачкој митрополији је у планираној опсежној акцији прештампавања књига имала чврст и непоколебив став иза којег је стајао сáм патријарх Рајачић. У писму бечком министру Баху он пише:

„Основно је правило у нашој светој цркви: никакву новотарију ни у догмама, ни у предању ни у спољашњим обредима. То основно правило спасло је и сачувало нашу св. цркву кроз све буре за толике векове чисту; због њега су и добили њени посљедоваоци часни назив 'Староверци' од свију западних народа.¹⁴⁵

Ми пак морамо имати обзира не само на наше једноверне живеће у аустријској држави, но и на оне многобројно живеће у турској држави. Већина је наших једноверних, којима је свака новотарија у цркви безакоње. Шта би тек рекли наши једнокрвни и једноверни, који живе у туђим државама, кад би приметили и наишли у нашим црквеним књигама на новотарију?! За цело би нас сматрали и држали за неку секту, и чували би се и клонили наше заједнице“.¹⁴⁶

Дакле, заједнички став и жеља у Бечу окупљених црквених поглавара била је да се црквене књиге прештампавају, али без икакве измене и допуне у тексту.¹⁴⁷ Потпуно је јасно да је једина већа промена која је могла да се догоди била везана само за име владара земље у којој је богослужбена књига прештампана. То, међутим и није била нека новина, с обзиром на то да је у књигама, које су штампане у Русији и у Аустроугарској монархији, почев од XVIII века, по црквеном пропису, на месту предвиђено за владара, навођено име оног који је у време штампања књиге био на власти. Сви Аустроугарски поданици спомињали су увек свог владара. Тако је, на пример, Његово Величанство Франц Јосиф Први помињан у форми:

„Всепресвјетљејшаго и државнаго императора и краља нашего Франц Јосифа Перваго“ или „О всепресвјетљејшем и државњем императорје и крањи нашем Франц-Јосифје Первјем или Всепресвјетљејшему и државному императору и краљу нашем Франц Јосифу Первому“.

И поред свега, поједине црквене књиге са руских издања нису само прештампаване, него су у неким од њих чињене и измене и допуне.¹⁴⁸

Преговори са Бечом око прештампавања књига трајали су дуго. Из извештаја који је Никанор Грујић, у новембру месецу 1851. године, поднео Рајачићу сазнајемо, између осталог, колико је за аустроугарску власт

¹⁴⁴ *Исiо.*

¹⁴⁵ Руварац, 1890, бр. 103.

¹⁴⁶ *Исiо.*

¹⁴⁷ *Исiо.*

¹⁴⁸ Руварац, 1891, бр. 39.

осетљиво било питање наведених руских владара у чије време су књиге штампане, мада су они, на пример, Петар Велики, Јелисавета, Екатарина били упокојени. У прилогу извештаја наведена је и критика Великог Тредника Петра Могила у којем се налазе елементи учења римске Цркве, у оквиру чега Грујић наглашава да је недозвољено његово прештампавање у нашој Православној Цркви, те самим тим је и његова употреба у богослужењима неважећа.¹⁴⁹ Никанор је том приликом Рајачићу у прилогу документа доставио примедбе до којих је дошао на основу поређења одређених последовања у Службеницима: московском из 1756, штампаном на румунском језику у Сибију 1831. и Јашију 1845, грчком штампаном у Венецији 1839. године, као и Тредницима, словенском из Москве (1761) и румунском из Сибија (1815).¹⁵⁰

Никанор Грујић је са патријархом Јосифом, у јулу 1851. године, боравио у Темишвару, где је примио и благословио црквене књиге које су послане из Русије темишварској Влади за разорене и погореле српске храмове.¹⁵¹ Патријарх му је књиге давао на читање и о томе тражио његово мишљење.¹⁵²

Штампање литургијских књига, које је аустроугарска влада омогућила да би се тако потиснуле руске богослужбене књиге, отпочело је у Бечу 1852. године. Надзор над њима имао је архимандрит Герасим Петрановић, који је са земунским протом Савићем¹⁵³ обављао и коректуру.¹⁵⁴ Након Савићеве смрти, све књиге су пре штампе слали у манастир Крушедол, на коректуру, Никанору Грујићу.¹⁵⁵

Поменимо и то, да су за прештампавање више црквених књига, на пример Ирмологиј (1837) и Општи минеј (1841) у временском раздобљу од 1832–1879. године, благослов давали српски митрополити.¹⁵⁶

И поред свега, мисли о велеиздаји у Карловачкој митрополији путем текста у богослужбеним књигама, Хабзбуршку власт нису напуштале ни почетком XX столећа. Стога су, 1915. године од Синода, поново затражили извештај о употреби свих литургијских књига Карловачке митрополије. Поједини епископи су о томе слали своје извештаје администратору Карловачке митрополије, епископу Мирону Николићу, а тим поводом, видели

¹⁴⁹ *Извештај кувешдинској архимандрити Никанора Грујића патријарху Јосифу Рајачићу, 10. новембра 1851, АСАНУК МПА 984/1851.*

¹⁵⁰ *Исто.*

¹⁵¹ Грујић, 1907, стр. 74.

¹⁵² *Н. г.*, стр. 89.

¹⁵³ Код Слијепчевића, вероватно коректорском грешком, пише „прота Савиш“, док Грујић пише „земунски прота Савић“.

¹⁵⁴ Слијепчевић, 1966, стр. 607, цитирано према Грујић. 1907, стр. 90.

¹⁵⁵ Грујић, 1907, стр. 90.

¹⁵⁶ Руварац, 1891, бр. 39.

смо, Руварац и Иринеј Ђирић су сачинили табеларни преглед штампаних богослужбених књига од XVIII–XX столећа.¹⁵⁷¹⁵⁸

Закључак

Циљ рада био је да научној јавности презентујемо разноврсност и богатство богослужбених књига које су биле у употреби у XIX столећу на простору Карловачке митрополије. У време када су Срби масовно прешли на просторе Хабзбуршке монархије, нису затекли штампарије за издавање неопходних литургијских књига па су били приморани да их набављају из Русије и Украјине. Пре свега, због истоветности богослужбеног, црквенословенског језика. Та чињеница, била је довољан разлог за константна подозрења монархијске власти и настојање да под своју контролу ставе, како набавку, тако и њихово издавање. Настојећи да спрече оправослављивање српског народа, хтели су да га расправославе, односно поунијате. Међутим, у томе нису успели, управо захваљујући Цркви, њеној успешној мисији и свеукупном богослужбеном животу, чији се извор налази управо у литургијским књигама.

1. У Карловачкој митрополији у XIX столећу био је у употреби знатан број литургијских књига из XVIII столећа, поготово скупочених Минеја. Евидентно је да су привилегију да их поседују комплетно, за цео годишњи богослужбени круг, имале само веће, имућније парохије. Констатовали смо да је готово кроз цело XIX столеће владала оскудица богослужбених књига, а разлог лежи у чињеници да је њихово штампање било скупо а набавка отежана. Стога су неке од њих преписиване, поготово Требник. Утврдили смо значајне изворе за истраживање богослужбених књига, међу којима су од посебног значаја библиотеке архијереја, а потом и библиотеке манастира и парохијских цркава.

2. Истражили смо део рукописних и штампаних литургијских књига на простору Карловачке митрополије и шире. Утврдили смо да су у Карловачкој митрополији у XIX столећу циркулисале су све до тада познате

¹⁵⁷ Аутор се захваљује мр Мари Шовљаков, која га је упутила на врло значајан документ у Митрополијско-патријаршијском архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, а односи се на извештаје епископа о употреби богослужбених књига у Карловачкој митрополији. Рад под насловом *Увид аустроугарске власти у бојослужбене књиге Српске православне цркве — Карловачке митрополије, од 1915. до 1918.* ауторка је објавила у *Сјоменици историјског архива „Срем“* (ур. Др Ђорђе Ђурић) бр. 13, Сремска Митровица, 2014, стр. 186–208.

¹⁵⁸ Аутор се посебно захваљује игуману манастира Студеница, високопречасном архимандриту др Тихону (Ракићевићу) чијим благословом смо стекли увид у књижни фонд манастирске библиотеке. Иначе, пре неколико година започет је попис и обрада збирке старих књига под стручним руководством Милке Зечевић, донедавне заменице управника библиотеке САНУ. Рад на каталогизацији библиотеке наставила је др Маја Анђелковић са Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, по чијем пројекту је планирана дигитализација књижног фонда.

свештене и црквене богослужбене књиге. Дали смо њихов хронолошки преглед, посебно истичући место издања и архијерејски благослов за њихову публикацију.

3. Истражујући феномен прештампавања литургијских књига у Карловачкој митрополији, дошли смо до закључка о његовој неминовности, а разлози су били, како религиозне тако и политичке природе. Аустроугарска власт од самог почетка пратила је и контролисала увоз руских штампаних богослужбених књига за потребе Српске цркве, сматрајући да се Срби у тим књигама моле Богу за руског цара. Српски архијереји настојали су да ову тврдњу докажу као неосновану, међутим, видели смо да мисли и сумње о велеиздаји у Карловачкој митрополији путем текста у богослужбеним књигама, Аустроугарску власт нису напуштале ни почетком XX столећа.

БИБЛІОГРАФІЈА

I – Скраћенице

АСАНУК МПА/МПБ = Архив Српске академије наука и уметности Сремски Карловци, Митрополијско-патријаршијски архив

БМС = Библиотека Матице српске

БМСТ = Библиотека манастира Студеница

БСПВГ = Библиотека Српске Православне велике Гимназије, Нови Сад

ИГ ЕБ = Библиотека др Иринеја Ђирића и Стевана Ђирића, Епархија Бачка

НБС = Народна библиотека Србије

ОСРКЛБМС = Одељење старе и ретке књиге и лагата Библиотеке Матице српске

РСЦСК = Ризница Саборне цркве, Сремски Карловци

РТк = Легат Текелијанум

II – Извори

A. РУКОПИСНИ ИЗВОРИ

A.1. Богослужбене књиге

Архијерејски чиновник, ОРБМС, 1808, РР II 86.

Тредник, НБС, 1800, АРН Rs 687.

Тредник, НБС, 1817, АРН Rs 106.

Тредник, НБС, 1846, АРН Rs 109.

Тредник, НБС, 18(?), АРН Rs 264.

Тредник, БМС, половина XIX столећа, РР II 108.

A.2. Остали рукописни извори

Азбучни сѣисак дојослужбених књига које се ујојредљавају у Православним српским храмовима, АСАНУК МПА 1915, М 95.

Извештај кувездинској архимандрити Никанора Грујића папирјарху Јосифу Рајачићу, АСАНУК МПА 1851, 984.

Извештај православној епископа дијецезе ѿемишварске Георгија Лейића администратору Карловачке митрополије Мирону Николићу, АСАНУК МПА 1915, М109.

Извештај православној епископа будимској Георгија Зубковића, од 11/24. јуна 1915, администратору Карловачке митрополије Мирону Николићу, АСАНУК МПА 1915, М 149.

Инвенџар књија ејискоја бачкој Гедеона Пејровића, АСАНУК МПБ, 1832, 77; 1833, 61.

Инвенџар књија ејискоја вршачкој Пејра Јовановића Видака, СИНОД, 1801–1829; 1850–1852.

Инвенџар књија које се налазе у књижници Српске Православне ејархије јорњокарловачке у Плашком, АСАНУК, МПА 1918, 119.

Inventurs (Verzeichniss)komission karlovitz, 19. februar, 1870 АСАНУК, Н–АТ 31/85, 1872, 8.

Крајњак ојис бојослуждених књија које се ујојредљавају у јравославним српским храмовима у Аусјроујарској монархији, АСАНУК МПА 1915, М 95.

Писмо ејискоја бачкој Германа српском архиејискоју карловачком и митрополију Прокојију Ивачковићу, од 16. јуна/8. јула 1877, којим моли блајослов за шјамјање Великој Зборника, који је саставио јарох сомборски Димитрије Појовић, АСАНУК МПА, 1877, М 262.

Писмо ејискоја бачкој Германа Анђелића, српском архиејискоју карловачком и митрополију Прокојију Ивачковићу, од 2/14. септембра 1877, за блајослов шјамјања дојуне Великом Зборнику, АСАНУК МПА, 1877, М 392.

Писмо којим карловачки митрополиј Прокојије Ивачковић даје архиејерејски блајослов за шјамјање Великој Зборника и њејове дојуне, АСАНУК МПА, 1877, М 262.

Писмо ејискоја бачкој Германа Анђелића, јайријарху српском Прокојију Ивачковићу, АСАНУК МПА, 1877, М 262.

Писмо митрополија Стефана Сјрајимировића будимској универзитетској шјамјарији да му се јошаље корекјура јрешака у Служеднику, АСАНУК МПБ, 1829, 16/I–II.

СИНОД, М. 449/син. 19, 1891.

Б. ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Б.1. Богослужбене књије

Архиејерејски чиновници

Архиејерејски чиновник, ОСРКЛБМС РР II 86.

Архиејерејски чиновник, НБС, 1821, Rs 466.

Архиејерејски чиновник, НБС, АРН Rs 100.

Ирмологије

Ирмологиј (1837) Српске књије Библиотеке Матице Српске 1801–1867, том 1, Нови Сад, 2005, 1505.

Ирмолоїиј (1847) Библиотека храма Св. Оца Николаја, Сремски Карловци.
Ирмолоїиј (1869) Стојан Новаковић, Српска бидлиографија за новију књижевност 1741–1867, Београд, 1836, 192.

Ирмолоїиј (1890) АСАНУК МПА 1915, М 95.

Минеји

Минеј Ойшїи, Стојан Новаковић, *Срїска бидлиографија за новију књижевност 1741–1867*, Серпско учено друштво, Београд, Државна штампарија, 1869, 231.

Минеј Ойшїи, БМС, Р19 Рс II 2/Пв 8, Издат у време руског цара Николаја Павловича, благословом светог правитељствујушчег синода, Москва, 1842.

Минеј за сейїембар (Врдник), види: Мата Косовац, *Срїска ѱравославна мийроїолија Карловачка ѱо ѱодацима од 1905*, Сремски Карловци, 1910, 171.

Минеј Ойшїи, БМС, Р19, Рс II 2/Пв 8.

Октоиси

Окїоих, ОСРКЛБМС, Р 19 Рс II 2/ Ру 2.

Окїоих, Еп. бач., 0221/2.

Окїоих, Стојан Новаковић, Српска бидлиографија за новију књижевност 1741–1867, Београд, 1869, 399.

Окїоих, БМС, Ђирић IV, 160.

Служедници

Служедник (1825) Ђирић, БМС, II 1612.

Служедник (1826), Стојан Новаковић, Српска бидлиографија за новију књижевност 1741–1867, Серпско учено друштво, Београд, 1869, 140.

Служедник (1838) БМС, РТк Ср III 239.

Служедник (1854) БМС, Р 19 Ср II 3681.

Служедник (1855), РСЦСК.

Служедник (1887) Синодална типографија, Москва.

Служедник (1890) Синодална типографија, Москва.

Служедник (1896) БМС, Р19 Рс II 2.

Служедник (1898) БМС, III 418739.

Србљаци

Србљак (1861) БМС, Р19Ср IV 32.

Типици

Тийик (1844), АСАНУК МПА 1915, М 95.

Тийик (1860), Стојан Новаковић, Српска бидлиографија за новију књижевност 1741–1867, Серпско учено друштво, Београд, Државна штампарија, 1869, 424.

Тийик Свеїтої Саве (1866), БМС, Р19 Ср III 361

Тийик (1891) РСЦСК.

Тийик (1892) БМС, АС III 7.

Тийик (1896) АСАНУК МПА 1915, М 95.

Тийик хиландарски (1898), БМС, М IV 3877.

Тредници

Велики Тредник, Епархија рашко-призренска, Призрен, 1993.

Тредник (1812) АСАНУК МПА 1915, М 95.

Тредник (1821) БМС, Р19 Ср I 504. 1.

Тредник (1832) Москва, Бидлиотека манастира Студеница.

Тредник (1836) БМС, Р19 Ср II 1211.1.

Тредник (1837) БМС, Р19 Ср II 894.1.

Тредник (1846) НБС, АРН Rs 109.

Тредник (1847) АСАНУК МПА 1915, М 95.

Тредник (1848) БМС, Р19 Ср I 15. 1.

Тредник (1855) БМС Р19 Ср II 377.1.

Тредник (1858) НБС S II 2106.

Тредник, Дойолнийелниј (1869) АСАНУК МПА 1915, М 109.

Тредник (1871) Венеција.

Тредник (1884) Москва.

Тредник (1887) РСЦСК.

Тредник (1892) АСАНУК МПА 1915, М 95.

Тредник (1897) ИЂ, ЕБ, 727.

Дойунски Тредник (1898) Сарајево.

Триоди

Триод Посни (1844) АСАНУК МПА 1915, М 95.

Триод, Цвейни (1847) АСАНУК МПА 1915, М 95.

Триод Посни (1855) АСАНУК МПА 1915, М 95.

Триод Цвейни (1882) АСАНУК МПА 1915, М 95.

Триод Посни (1888) АСАНУК МПА 1915, М 95.

Б. 2. Остали објављени извори

Бојословски іласник, часојис за іправославну бојословску науку и црквени живої, (ур. Иларион Зеремски) БМС 11772, књига V, 34–44, 118–127, 216–227, 1904.

Глас истїине, лисї за црквене іројоведи, хришћанску іоуку, духовну књижевностї, живоїојисе, сїарине и іправославне црквено-народне іоїреде, Нови Сад, 1886.

Григорий Дъяченко, *Полный церковно-славянский словарь*, Отчий дом, Москва, 2002.

Зборник Православної бојословскої факултїетїа II, Научна књига, Београд, 1951.

Руско-срїски речник =Руско-сербский словарь, у редакцији Богољуба Станковића, Будућност, Нови Сад – Матица Српска, Нови Сад, 1998.

Сербска ічела, Будим, 1833.

Срїске књије Библиоїеке Маїице срїске 1801–1867, Том 1, Нови Сад, 2005, 1505.

Срїско-галмаїински маїазин, за годину: 1836, 1837, 1839, 1863, 1864, Задар.

Трећи извешїај о срїском іправославном бојословском училишїу у Сремским Карловцима за школску іодину 1891/2, П II 15342, ОРБМС, Нови Сад, 1892, 89 и 98.

Четїврїи извешїај о Православном срїском бојословском училишїу у Сремским Карловцима за школску іодину 1892/3, ОРБМС П II 15342, Нови Сад, 1893, 26.

Литература

- Вукашиновић, В. (2010а). Руски и малоруски утицаји на литургијски живот Карловачке митрополије у XVIII столећу. *Саборносій*, 4, 163–208.
- Вукашиновић, В. (2010б). *Срјска барокна тхеолоија — дибљијско и све-тотојајинско дојословље у Карловачкој митрополији XVIII века*. Требиње: Братство Св. Симеона Мироточивога, Врњци.
- Вукашиновић, В. (2014). Ка новом издању молитвослова: историјат и теолошка проблематика српских штампаних молитвослова у светлу кирилометодијевске преводачке и мисионарске традиције. У Вукашиновић, В. (пр.) *Кирилометодијевско предање, језик и мисија Цркве у 21. веку, Зборник радова са међународној скупи на Православном дојословском факултету у Београду* (стр. 113–131). Београд.
- Влачић, Љ. (1934). Јосиф Рајачић као далматински епископ. *Гласник историјској друштва у Новом Саду*, 164–178.
- Грујић, Н. (1907). *Автобиографија*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Даниловац, Ј. (1890). *Срјски свештеник у Карловачкој митрополији, његова сирема, дужности и наирада*. Нови Сад.
- Денић, Ч. (1988). Рукописне књиге библиотеке манастира Гргетег у 19. веку. *Зборник Машице срјске за ликовне уметности*, 24, 215–242.
- Дурковић Јакшић, Љ. (1963). *Историја срјских дибљиотека 1801–1850*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
- Косовац, М. (1910). *Срјска православна митрополија Карловачка до догацама од 1905*. Сремски Карловци.
- Лазаревић, Н. (1951). Библиотека Српске патријаршије. У *Зборник Православној дојословској факултету II* (стр. 535–553). Београд: Научна књига.
- Милаш, Н. (1989). *Православна Далмација*. Београд: Сфаирос.
- Новаковић, С. (1869). *Срјска дибљиографија за новију књижевности 1741–1867*. Београд: Серпско учено друштво.
- Панковић, Д. (1982). *Срјске дибљиографије 1766–1850*. Београд.
- Петровић, В. (2012). Библиотека манастира Велика Ремета. *Православље*, 1099–1100, 38–40.
- Петровић, П.Ж. (1934). *Путовање до јужнословенским земљама у XIX веку*. Београд.
- Радека, М. (1971). Прилози о споменицима културе код Срба у сјеверној Далмацији. У *Срби и православље у Далмацији и Дубровнику* (стр. 157–261). Загреб.
- Радонић, Ј. (1938). *Папирјарх Јосиф Рајачић*. Нови Сад.

- Рајачић, П. (2007). *Научно-меморијали центар „Папирјарх Јосиф Рајачић“*. Сремски Карловци.
- Руварац, Д. (1890–1891). О прештампавању наших црквених књига у Сарајеву. У Пајић, С. (ур.). *Ново време*, бр. 101–103/1890 и бр. 1, 5, 6, 15, 36, 37, 39, 40/1891.
- Руварац, Д. (1919). *Историја архиепископско-митрополијско-папирјаршке библиотеке у Сремским Карловцима*. Сремски Карловци.
- Сказание о двенадцати ияїициах*. (д. г.) Преузето 29. 5. 2013 са: <http://pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4922>.
- Слијепчевић, Ђ. (1966). *Историја Српске Православне Цркве*. II, Минхен.
- Српске књиге Библиотеке Мајнице српске 1801–1867* (2005), Том 1. Нови Сад.
- Стрика, Б. (1930). *Далмајински манастири*. Загреб.
- Чурчић, Л. (1988). *Српске књиге и српски њисци 18. века*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Шовљаков, М. (2014). Увид Аустроугарске власти у богослужбене књиге српске православне митрополије у периоду 1915–1918. У: Ђурић, Ђ. (ур.). *Сјоменица историјској архиви „Срем“*, бр. 13 (стр. 186–208). Сремска Митровица.

Petar Nikolić

Gymnasium, Sremski Karlovci

The Liturgical Books the Metropolitane of Karlovci in XIX Century

The paper presents a short overview of the liturgical books that were used in the Metropolitane of Karlovci in the nineteenth century. It is known that the first liturgical books were brought from Russia and Ukraine, which are translated by us or reprinted. We have found significant resources to research the liturgical books, chronologically displaying part of print publications in the area Metropolitane of Karlovac and beyond. As a special segment the problems of their reprints are solved, and the reasons were both religious and political.

Key words: The Metropolitane of Karlovci, liturgical books, monasteries, library archpriest, reprint liturgical books.

Датум пријема чланка: 26. 4. 2015.

Датум прихватања чланка за објављивање: 1. 12. 2016.